

Iwona Jazewicz
Eugeniusz Rydz

Akademia Pomorska
Słupsk

**KOŚCIOŁY MARYJNE W PRZESTRZENI SAKRALNEJ
DIECEZJI KOSZALIŃSKO-KOŁOBRZESKIEJ**
**MARIAN CHURCHES IN THE SACRED SPACE
OF KOSZALIN-KOŁOBRZEG DIOCESE**

Zarys treści: Celem opracowania jest określenie miejsca kościołów maryjnych w strukturze diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej. W artykule omówiono m.in. ich rozmieszczenie i funkcjonowanie w diecezji oraz udział w ogólnej liczbie kościołów w układzie poszczególnych dekanatów. Zwrócono również uwagę na czas powstania i reprezentowane style omawianych świątyń. Zaznaczyć należy, że początki kościoła katolickiego na Pomorzu Środkowym sięgają roku tysięcznego. Wówczas to, w marcu, miał miejsce zjazd gnieźnieński, w którym uczestniczył cesarz niemiecki Otton III i król Bolesław Chrobry. Podczas tego zjazdu odbył się też synod kościelny. Utworzono wówczas metropolię i arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Jednocześnie powołano diecezję krakowską, wrocławską i kołobrzescką. Przesunięcie granic Polski w wyniku II wojny światowej postawiło Kościół katolicki przed nową sytuacją. Wskutek napływu na Pomorze ludności polskiej, przeważnie wyznania katolickiego, przystąpiono do odbudowy sieci parafialnej. Jednym z podjętych problemów w prezentowanym opracowaniu był podział kościołów ze względu na patrocinium kościelne, tj. nadane wezwanie połączone z obrzędem konsekracji. Przeprowadzone badania wykazały, że diecezja koszalińsko-kołobrzescka charakteryzuje się przewagą kościołów maryjnych nad innymi wezwaniami, poza hagiograficznym. Najliczniejsze są kościoły pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (25) i Matki Boskiej Częstochowskiej (24). Podkreślić należy, że budowle sakralne diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej reprezentują wszystkie istniejące w architekturze style od czasów średniowiecza po naszą współczesność. Jest kościół maryjny, który przedstawia elementy stylu romańskiego, są kościoły w stylu gotyckim, renesansowym, barokowym, klasycystycznym, neoromańskim, neogotyckim, neobarokowym. Charakterystyczne dla dzisiejszej diecezji budowle stanowią świątynie szachulcowe i ryglowe. Na terenie omawianej diecezji znajdują się również kościoły określone jako bezstylowe, a także wybudowane w stylu współczesnym.

Słowa kluczowe: kult maryjny, diecezja koszalińsko-kołobrzescka, dekanat, parafia, style architektoniczne, patrocinium kościelne

Key words: Marian cult, Koszalin-Kołobrzeg Diocese, deanery, parish, patrocinium church dedication, architectural styles

Wprowadzenie

Kult maryjny zawsze był żywy wśród chrześcijan, istniał on bowiem od chwili Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a oficjalnie został zatwierdzony na soborze w Efezie w 431 r. Ogłoszono wówczas dogmat przyznający Maryi tytuł Theotokos, czyli Matka Boga (Jackowski, Soljan, Bilaska-Wodecka 1999, s. 104-105). Od tego czasu obchodzone były pierwsze święta maryjne – Narodzenie i Zwiastowanie, początkowo tylko na Wschodzie, a od VII w. w całym świecie chrześcijańskim. O istniejącym kulcie Maryi już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa mogą świadczyć odkryte w rzymskich katakumbach wizerunki Świętej Dziewicy pochodzące z przełomu II i III w. Podkreślić należy, że wcześniej zaczęto również wznosić świątynie pod wezwaniem Matki Bożej. W samym tylko Rzymie w pierwszych wiekach chrześcijaństwa funkcjonowało około 70 świątyń maryjnych. Sanktuaria takie budowano w Antiochii, Jerozolimie, Konstantynopolu, zaś w Efezie powstała bazylika Maryi jeszcze przed soborem (Jackowski 2003).

Kult Maryi związany jest nierozdzielnie z dziejami i kulturą Polski. Od samego początku chrześcijaństwa na polskich ziemiach stanowił on zasadniczy wyznacznik religijności. Związane to zapewne było z faktem, że pierwszymi misjonarzami na terenie Polski byli benedyktyni i cystersi, którzy należeli do żarliwych czcicieli Matki Bożej. Najstarszym świadectwem charakterystycznego dla Polaków kultu Maryi jest średniowieczna pieśń „Bogurodzica” (znane są jej rękopiśmienne odpisy z XV w.). Daje ona skrótowy wykład wiary, przedstawiając podstawowe prawdy maryjne, tj.: Boskie Macierzyństwo, nienaruszone Dziewictwo, pośrednictwo na ziemi i orędownictwo w niebie (Podgórzec 1989, s. 25).

Szczególna cześć Maryi oddawana była w chwilach ciężkich dla narodu polskiego. Bardzo istotny dla kultu maryjnego w Polsce był wiek XVII. W 1655 r. król szwedzki Karol Gustaw, mimo starań monarchy polskiego Jana Kazimierza o zawarcie ze Szwecją wieczystego przymierza, najechał na Rzeczpospolitą, która zdawała się być dlań łatwym łupem ze względu na osłabienie poprzednio prowadzonymi wojnami. Wkrótce cała Polska znalazła się pod panowaniem protestanckich Szwedów. Ostatnim bastionem oporu, który wytrzymał oblężenie najeźdźców, był klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie. Obronę klasztoru uznano za cud i przypisano opiece Matki Boskiej, której wizerunek znajduje się w jasnogórskim kościele. Potwierdziło to przekonanie polskiego narodu, że Matka Boża w sposób szczególny otacza swą opieką Polskę. Kult Maryi jest więc jednym z najważniejszych składników polskiej religijności. Uzewnętrzniła się on tysiącami Jej wizerunków, przez które przemawiała i wciąż przemawia niezliczonymi łaskami i cudami dla narodu polskiego. Obecnie w Polsce znajduje się 126 koronowanych wizerunków Matki Bożej (koronacji 55 z nich dokonano do II wojny światowej, zaś 71 – od chwili jej zakończenia po II pielgrzymkę Ojca Świętego Jana Pawła II do Ojczyzny w 1983 r.). Poza tym na podstawie danych z poszczególnych diecezji można z pewną dozą dopuszczalnej pomyłki ustalić, że oprócz wspomnianych jeszcze co najmniej 300 wizerunków Matki Bożej w Polsce słynie łaskami, choć nie zostało zwieńczonych koronami papieskimi (Podgórzec 1989, s. 26).

W ramach polskiej pobożności maryjnej znajdujemy dzisiaj wiele różnych form jej wyrazu. Zdecydowana większość z nich to pielgrzymki, koronacje, różaniec,

szkaplerz, godzinki, nowenny, nabożeństwa majowe i październikowe, co zdaniem ks. Teofila Siudy (1993) nie wyróżnia nas pod tym względem spośród innych narodów. Jest jednak wśród nich forma szczególna – różnego rodzaju akty indywidualnego i społecznego oddania, zaofiarowania czy zawierzenia Matce Bożej.

Świadectwem kultu maryjnego, spotykanym od samych początków chrześcijaństwa aż do dzisiaj, są liczne kościoły pod Jej wezwaniem. Patrząc na religijną mapę Polski trudno sobie obecnie wyobrazić polskie duszpasterstwo bez kościołów i sanktuariów maryjnych, zarówno tych największych i powszechnie znanych, jak również tych o mniejszym zasięgu oddziaływania. Wszystkie one tworzą – jak określił to Jan Paweł II – swoistą „geografię” wiary i pobożności maryjnej. Dla kościołów w Polsce są widocznym znakiem „maryjnej drogi duszpasterstwa”, na którą wskazał Ojciec Święty polskim biskupom podczas ich wizyty „ad limina Apostolorum” w 1992 r. i zalecił, abyśmy tej drogi nie zgubili w trzecim tysiącleciu¹.

Na tle ogólnie zarysowanej problematyki poświęconej kształtowaniu się kultu Maryi w Polsce zasadniczym celem prezentowanego opracowania było określenie miejsca kościołów maryjnych w strukturze diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. W artykule omówiono m.in. rozmieszczenie i funkcjonowanie tych kościołów w diecezji oraz ich udział w ogólnej liczbie świątyń w układzie poszczególnych dekanatów. Zwrócono również uwagę na czas ich powstania i reprezentowane style.

Uwarunkowania rozwoju Kościoła katolickiego na Pomorzu Środkowym

Początki Kościoła katolickiego na Pomorzu Środkowym sięgają roku tysięcznego. Wówczas to, w marcu, miał miejsce zjazd gnieźnieński, w którym uczestniczył cesarz niemiecki Otton III i król Bolesław Chrobry. Podczas tego zjazdu odbył się też synod kościelny. Utworzono wówczas metropolię i arcybiskupstwo gnieźnieńskie, jednocześnie powołano diecezję krakowską, wrocławską i kołobrzeską (Bończa-Bystrzycki 1998, s. 69-87).

Biskupstwo kołobrzeskie zostało erygowane w celu połączenia Pomorza z Polską, nie tylko pod względem polityczno-państwowym, ale i kościelnym, przy czym zwrócono uwagę przede wszystkim na teren środkowopomorski z najważniejszym wówczas grodem kołobrzeskim. Gród ten miał bowiem wtedy na Pomorzu nie tylko największe znaczenie strategiczne (militarne). Był także ważnym ośrodkiem rzemieślniczym i handlowym. Prowadził do niego najważniejszy szlak handlowy z południa, tzw. Szlak Solny. Między innymi z tych względów na siedzibę biskupstwa wybrano Kołobrzeg, a nie Szczecin, który w tym czasie był ośrodkiem prowincjonalnym, mało znaczącym pod względem polityczno-militarnym oraz gospodarczym (Bończa-Bystrzycki 2001, s. 39-52).

Po okresie burzliwych zmian w organizacji struktur administracji kościelnej, związanych m.in. z przeniesieniem siedziby biskupów diecezji pomorskiej na Wolin,

¹ „Niech ta polska droga maryjna trwa i umacnia się, żebyśmy tej drogi nigdy nie zgubili pod nogami. Żebyśmy zawsze nią szli nie tylko w tym minionym tysiącleciu, ale także w tym, które się zbliża”. Cyt. za: *II Polski Synod...* 2001.

a następnie do Kamienia Pomorskiego i wprowadzeniem reformacji na Pomorzu Zachodnim, katolicyzm zaczął się odradzać dopiero w XIX i w początkach XX w. Pewien wpływ na zaistniałą sytuację miał stopniowy napływ ludności polskiej wyznania katolickiego. Zaznaczyć należy, że po rozbiorach Polski zaczęli osiedlać się tu żołnierze pełniący służbę w wojsku pruskim oraz robotnicy sezonowi. Dla zaspokojenia ich potrzeb religijnych organizowano nowe ośrodki duszpasterskie. Początkowo tworzone były stacje misyjne czy gminy wyznaniowe. Wówczas to większa część ziemi pomorskiej pod względem kościelnym należała do archidiecezji wrocławskiej (Jeż 1977, s. 122-128). Zmiana nastąpiła dopiero w okresie międzywojennym.

Przesunięcie granic Polski w wyniku II wojny światowej postawiło Kościół katolicki przed nową sytuacją. Wskutek napływu na Pomorze Zachodnie ludności polskiej, przeważnie wyznania katolickiego, przystąpiono do odbudowy sieci parafialnej, czyli przejęcia jej z rąk niemieckich, bądź zbudowania nowej. Teren Pomorza Środkowego wchodził wówczas w dużej mierze w skład diecezji berlińskiej, mniejsza część należała do prałatury pilskiej. Ze względów formalnoprawnych obowiązujących w organizacji kościelnej nie można było zlikwidować niemieckiej organizacji kościelnej na szczeblu diecezjalnym².

W tej sytuacji na Pomorzu Zachodnim ustanowiono odrębną Administrację Apostolską jako organ zastępczy diecezji. Stało się to 14 sierpnia 1945 r. Administratorem został ks. Edmund Nowicki. Dało to początek nowej strukturze kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski. Teren nowej Administracji Apostolskiej z siedzibą w Gorzowie, którą nieformalnie nazwano diecezją gorzowską, obejmował nie tylko całe Pomorze Środkowe, ale także Pomorze Zachodnie (od Szczecina aż po Lębork włącznie) wraz z ziemią lubuską. Tak określony obszar liczył wówczas 44 836 km², czyli więcej niż 1/7 powierzchni kraju (Rydz 2007).

Istotna dla kształtowania nowej struktury kościelnej na Ziemiach Odzyskanych była decyzja Watykanu z 1956 r. o ustanowieniu tam w miejsce dotychczasowych wikariuszy kapitulnych pięciu nowych biskupów. W maju 1967 r. Stolica Apostolska mianowała zarządców diecezji, tzw. administratorów „ad nutum Sanctae Sedis”, z władzą biskupa rezydencjonalnego podległego bezpośrednio Ojcu Świętemu³. Ważną rolę w ustanowieniu odpowiadającej ówczesnym wymaganiom struktury organizacyjnej Kościoła w Polsce odegrały obchodzone we Wrocławiu w maju 1970 r. uroczystości 25-lecia kościelnej organizacji na Ziemiach Odzyskanych. Padły tam znamienne słowa wypowiedziane przez biskupa Wilhelma Plutę: „Teren ten woła i krzyczy o podział na nowe jednostki administracji kościelnej. Jeżeli siostrzyce Kołobrzegu: Kraków, Wrocław, Gniezno są już arcybiskupstwami, to Kołobrzeg nawet nie jest administracją apostolską. I dlatego odważam się prosić tych, od których to zależy, aby naszemu życzeniu stało się zadość” (Bończa-Bystrzycki 2001).

Krokiem przybliżającym ustanowienie diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej był podpisany układ pokojowy między PRL a NRF o podstawach normalizacji ich wz-

² Wówczas żyli jeszcze biskup berliński i prałat pilski, który nadal mieli prawo zarządzania na swych terenach, tym bardziej, że nie złożyli swojej władzy nad polskim Pomorzem.

³ Wcześniej nie zostali mianowani, ponieważ sprawowanie władzy kościelnej w wymiarze administracyjnym wymagało potwierdzenia przez państwo. Możliwość taka powstała w wyniku rozmów przedstawicieli Episkopatu i rządu w 1956 r.

jemnych stosunków z 7 grudnia 1970 r. (który domagał się uregulowania przez obie strony). Jednocześnie potwierdził on na zawsze zachodnią granicę Polski nad Odrą i Nysą.

Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami pomiędzy rządem PRL i Stolicą Apostolską podczas konferencji plenarnej Episkopatu Polski, która odbyła się w dniach 27-28 czerwca 1972 r. w Krakowie, została podana do wiadomości drogą służbową wola Ojca Świętego Pawła VI dotycząca definitywnej kanonicznej regulacji Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych⁴. W bulli *Episcoporum Poloniae coitus* papież erygował cztery diecezje: opolską, gorzowską, szczecińsko-kamieńską i koszalińsko-kołobrzeską. Przy określeniu granic nowo utworzonych diecezji, w tym koszalińsko-kołobrzeskiej, wzięto pod uwagę potrzeby duszpasterskie, argumenty społeczno-socjologiczne, racje historyczne nawiązujące do dawnych, historycznie istniejących diecezji, względy demograficzne i terytorialne (Rydz 2007).

Utworzenie nowej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej zostało przyjęte przez wiernych z dużym zadowoleniem, a ponadto stanowiło powód do dumy i wyraz lokalnego patriotyzmu, gdyż w ten sposób podniosło rangę regionu i zespoliło katolików pragnących dowartościowania tego terytorium do roli, jaką kiedyś odgrywało. Siedzibą diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej został Koszalin ze względu na jego współczesne największe znaczenie polityczne i społeczno-gospodarcze w regionie Pomorza Środkowego, jedyne na tym terenie w owym czasie miasto wojewódzkie, ośrodek przemysłowy i centrum władz administracyjnych.

Na katedrę biskupią wyznaczono kościół Najświętszej Maryi Panny Niepokalanego Poczęcia w Koszalinie. Natomiast konkatedrą ze względu na poważne znaczenie historyczne wybrano kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kołobrzegu. Nowo erygowana diecezja koszalińsko-kołobrzeska pod względem administracji kościelnej została włączona do metropolii gnieźnieńskiej. Granice nowo powstałej diecezji obejmowały wówczas 19 245 km², zawierając teren ówczesnego województwa koszalińskiego, łącznie z powiatem lęborskim należącym do województwa gdańskiego.

Drugi okres w rozwoju diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej rozpoczął się 25 marca 1992 r., kiedy to na terenie Rzeczypospolitej Polskiej powstały nowe diecezje i metropolie. Wówczas odłączono prezentowaną diecezję od metropolii gnieźnieńskiej i przyłączono ją do nowo utworzonej metropolii szczecińsko-kamieńskiej. Również wtedy do diecezji pelplińskiej dołączono sześć dekanatów z diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej: Bytów, Główny, Lębork, Lebę, Łupawę i Człuchów. Natomiast do diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej przyłączono z diecezji gorzowskiej dekanaty Piły i dekanat Trzcianka oraz cztery parafie z dekanatu Drezdenko.

Uwzględniając dość znaczną liczbę wiernych w istniejących diecezjach, a także dla podkreślenia rangi niektórych miast (Bydgoszczy, Świdnicy), powołano w 2004 r. dwie kolejne diecezje: bydgoską i świdnicką. W wyniku tych zmian ograniczony został zasięg terytorialny diecezji toruńskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej. Od tej ostatniej

⁴ Konferencja ta odbyła się na zaproszenie Metropolity Krakowskiego Kardynała Karola Wojtyły z okazji uroczystości dziewięćsetlecia śmierci św. Stanisława. Zaproszenie Kardynała Karola Wojtyły, datowane 24.05.1972 r., znajduje się w zbiorach Biblioteki Diecezjalnej w Koszalinie.

odłączono dekanat złotowski, w skład którego wchodziło 12 parafii oraz około 42,7 tys. wiernych. Po tych zmianach Kościół katolicki w Polsce dzieli się na 41 diecezji, w tym 14 w randze metropolii. Ponadto istnieje ordynariat polowy oraz dwie diecezje greckokatolickie (*Papież zmienia strukturę...* 2004). Dokonane w 2004 r. zmiany terytorialne diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej sprawiły, że liczba osób zamieszkujących ją zmniejszyła się w stosunku do 1992 r. (tab. 1).

Tabela 1

Zmiany w przestrzeni zewnętrznej i wewnętrznej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej w latach 1972, 1992, 2004, 2012

Table 1

Selected statistics of the Diocese of Koszalin-Kołobrzeg in 1972, 1992, 2004, 2012

Wyszczególnienie	1972	1992	2004	2012
Powierzchnia w km ²	19 245	15 500	15 000	14 640
Liczba ludności	872 000	952 000	928 715	912 340
Liczba dekanatów	16	23	24	24
Liczba parafii	139	220	228	220
Liczba kościołów	546	562	582	569
Liczba księży	337	492	486	478

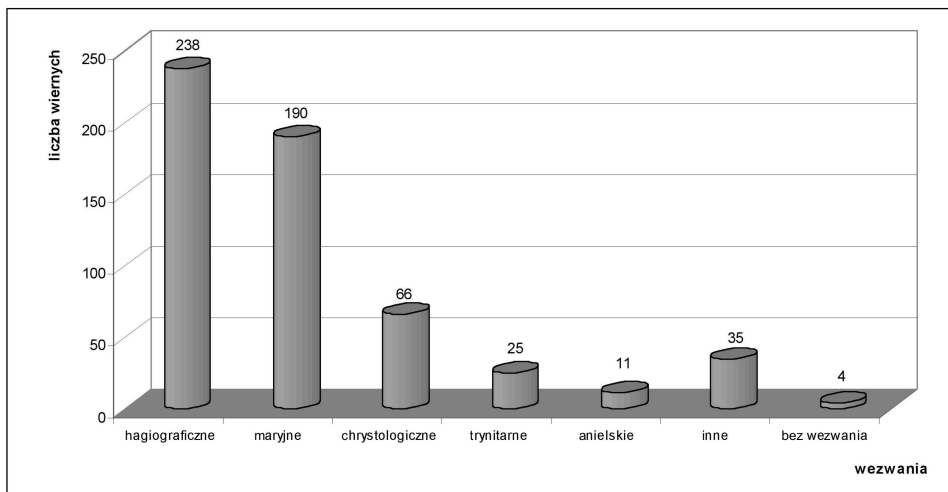
Źródło: *Schematyzmy diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej* z lat 1974, 1992, 2004 i 2012. Opracowanie własne

Wśród 42 diecezji, łącznie z ordynariatem polowym WP, prezentowana diecezja zajmuje 17 miejsce w kraju pod względem ogólnej liczby wiernych i 24 miejsce w zakresie ogólnej liczby parafii (łącznie diecezjalne i zakonne). Najwięcej wiernych w 2010 r. było na terenie diecezji krakowskiej (około 1550,0 tys.), poznańskiej (1485,5 tys.) i katowickiej (1453,4 tys.), najmniej zaś w drohiczyńskiej (około 220,0 tys.), białostockiej (357,5 tys.) i ełckiej (411,2 tys.). Największymi natomiast pod względem liczby parafii pozostają diecezje: tarnowska (447 parafii), krakowska (440) i poznańska (402).

Zaznaczyć należy, że na Pomorzu Środkowym mieszka spora liczba ludności wyznania greckokatolickiego i prawosławnego. Grekokatolicy pochodzą głównie z wysiedleń, jakie przeprowadzono od 28 kwietnia do 30 sierpnia 1947 r. w ramach akcji „Wisła” – około 3,5 tys. osób. Wyznania prawosławnego jest około 7 tys. osób, przeważnie z dawnych terenów Polski wschodniej (Wojewoda 1994, s. 17-25; Urban 1996, s. 122-157). Aktualnie na terenie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej funkcjonują dwa dekanaty eparchii wrocławsko-gdańskiej: koszaliński, do którego należą parafie w Koszalinie, Sławnie, Kołobrzegu, Białogardzie, Świdwinie, Wałczu i Szczecinku, oraz słupski, w którego skład wchodzi parafie w Słupsku, Białym Borze, Miastku, Bobolicach i Barcinie. W Koszalinie i Świdwinie funkcjonują też dwa domy zakonne Sióstr Służebnic Niepokalanej Panny Maryi (Parfinowicz 2013, s. 6-7).

Kościóły maryjne w strukturze diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej

Ważnym problemem w prezentacji przestrzeni sakralnej jest podział kościołów ze względu na patrocinium (*Obrzędy poświęcenia...* 1981, s. 217). Patrocinium kościelne jest to wezwanie, nadanie świątyni imienia, połączone z obrzędem konsekracji (poświęcenia). Każdy kościół powinien mieć swój tytuł. Kodeks prawa kanonicznego mówi o tym w kanonie 1217: „Każdy kościół powinien mieć swój tytuł, który nie może być zmieniony po dokonaniu poświęcenia kościoła” (*Kodeks prawa...* 1984). Zajmująca się patrocinium kościelnym Aleksandra Witkowska podzieliła je na 5 grup: trynitarne, chrystologiczne, maryjne, anielskie i hagiograficzne (Witkowska 1999, s. 57). Wyniki badań wykazują, że na terenie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej najliczniejszą grupę stanowią kościoły noszące wezwania hagiograficzne, następnie maryjne, chrystologiczne, najmniej liczna jest natomiast grupa trynitarna i anielska (ryc. 1). Do tytułów hagiograficznych zalicza się wezwania świętych biblijnych, męczenników, Apostołów i ewangelistów. Na 238 wezwań zaliczanych do grupy hagiograficznej najczęściej powtarzają się tytuły: św. Józefa (28 razy), Apostołów Piotra i Pawła (19 razy), św. Jana Chrzciciela (18 razy), św. Stanisława Biskupa i Męczennika (17), św. Stanisława Kostki (12) oraz św. Antoniego (10) i Michała Archanioła (7), sześciokrotnie występują wezwania: św. Wojciecha, św. Kazimierza, św. Franciszka z Asyżu, zaś pięciokrotnie wezwania św. Maksymiliana Kolbego i św. Andrzeja Boboli. W grupie hagiograficznej istnieją jeszcze 52 wezwania świętych, które są tytułami kościołów. Zaznaczyć należy, że 27 wezwań jest reprezentowanych tylko przez jeden kościół, np. kościół pw. św. Ałojzego Gonzagi w Starym Resku czy kościół pw. św. Barbary w Gudowie.

Ryc. 1. Podział kościołów w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej ze względu na wezwania w 2012 roku

Fig. 1. Division of churches in the Diocese of Koszalin-Kołobrzeg due to their patronium in 2012

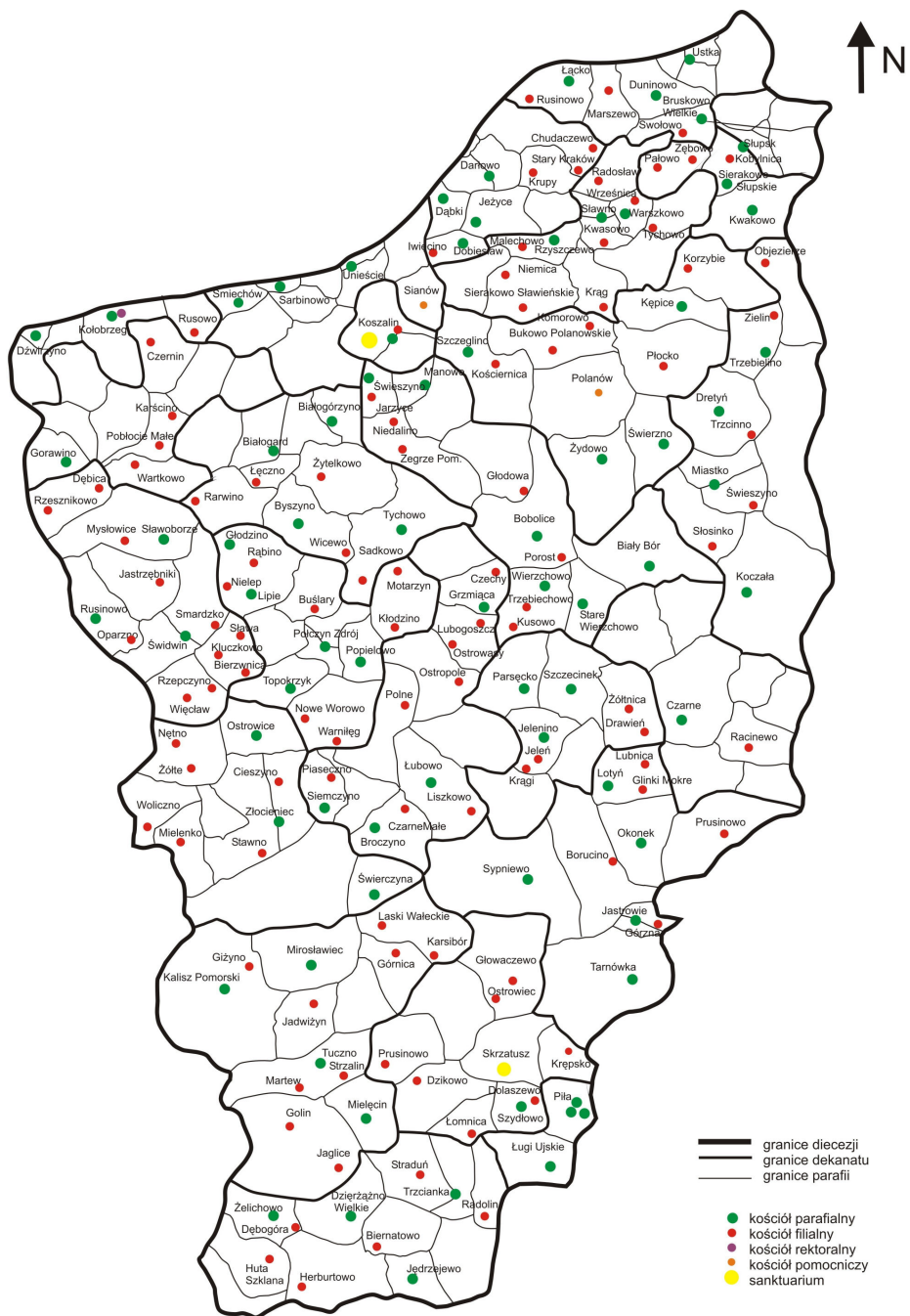
Źródło: Walczyk 2013

Drugą pod względem liczebności grupą wezwań na terenie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej są patrocinia maryjne. Są to wezwania na cześć Maryi zawierające tytuł przyjęty w liturgii. Tytuły maryjne mają podstawy w Piśmie św. i tradycji, uzasadnienie w teologii, a niektóre znalazły potwierdzenie Nauczycielskiego Urzędu Kościoła. Przybierane są one przez różne społeczności kościelne (parafie, zakony, ruchy, stowarzyszenie) i osoby jako wyraz wiary i oddania siebie pod szczególną opiekę Maryi (Wojtczak 2009). Zaliczyć do nich można wezwania dogmatyczne, do których należy Niepokalane Poczęcie Najświętszej Maryi Panny czy Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, ewangeliczne, np. Nawiedzenie Najświętszej Maryi Panny, związane z patronatem miejsc, np. Matki Bożej Częstochowskiej, Matki Bożej Fatimskiej czy Matki Bożej Ostrobramskiej, dewocyjne, np. Matki Bożej Różańcowej, a także związane ze szczególnym orędownictwem: Matki Bożej Królowej Polski, Matki Bożej Gwiazdy Morza czy Matki Bożej Korony Polskiej. W 2012 r. na terenie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej znajdowało się 190 kościołów maryjnych. Stanowiły one 1/3 ogólnej liczby świątyń w prezentowanej diecezji. Najliczniej reprezentowana jest grupa kościołów pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (25), Matki Boskiej Częstochowskiej (24), Matki Bożej Różańcowej (22), Matki Bożej Królowej Polski (16) oraz Narodzenia Najświętszej Maryi Panny (16). Na terenie omawianej diecezji występuje również grupa kościołów maryjnych (16) o jednym wezwaniu, np. w Dąbkach pw. Matki Boskiej z Góry Karmel, w Uście pw. Najświętszej Maryi Panny Gwiazdy Morza, w Herbutowie pw. Matki Boskiej Siewnej czy w Słupsku pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Różańca Świętego.

Trzecią grupę pod względem liczebności stanowią wezwania chrystologiczne – jest ich łącznie 66. Wezwania te osobowo lub dogmatycznie są związane z Chrystusem – dogmatem i życiem opisanym w Ewangelii. Tytuły tej grupy noszą najczęściej kościoły parafialne. Najbardziej popularnym wezwaniem jest tytuł Najświętszego Serca Pana Jezusa – ma go 36 kościołów, tj. 57% ogólnej liczby kościołów chrystologicznych (ryc. 1). Kolejne wezwania to: Chrystusa Króla (12), Przemienienia Pańskiego (5), Wniebowstąpienia Pańskiego (5) i Dobrego Pasterza (2). Najmniejszą różnorodnością patrociniów charakteryzują się wezwania trynitarne – wspominające Tróję Świętą lub przymioty Boże, a także anielskie – Aniołów Stróżów bądź zawierające imię archanioła. Do tytułów trynitarnych możemy zaliczyć m.in.: Miłosierdzia Bożego (11), Świętej Trójcy (10), a do anielskich – Michała Archanioła (7). W grupie innych wezwań najliczniejsze są tytuły Podwyższenia Krzyża Świętego (23 razy) oraz Świętej Rodziny (7).

Rozmieszczenie i funkcjonowanie kościołów maryjnych

Przeprowadzone badania wykazały, że diecezja koszalińsko-kołobrzeska charakteryzuje się przewagą kościołów maryjnych nad innymi wezwaniem, poza hagiograficznymi (ryc. 1). Rozmieszczenie tych kościołów jest wyraźnie zróżnicowane w układzie zarówno omawianej diecezji, jak i poszczególnych dekanatów (ryc. 2). Największa liczba świątyń maryjnych znajduje się w dekanacie Świdwin (14), Bobolice (13) i Mirosławiec (13). Do wyróżniających się pod tym względem należą również

Ryc. 2. Rozmieszczenie kościołów maryjnych w diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej w 2012 r.
 Fig. 2. Distribution of Marian churches in the Diocese of Koszalin-Kołobrzeg in 2012

Źródło: *Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej 2012*, Walczyk 2013. Opracowanie własne

Tabela 2

Liczba wiernych i sieć parafialna według dekanatów w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej w roku 2004 i 2012

Table 2

Number of believers and parish network by deaneries in the Diocese of Koszalin-Kołobrzeg in 2004 and 2012

Dekanat	2004		2012	
	Liczba parafii	Liczba wiernych	Liczba parafii	Liczba wiernych
Barwice	10	27 946	10	26 462
Białogard	9	43 398	9	38 277
Bobolice	9	22 845	9	22 188
Czarne	8	12 620	8	11 942
Darłowo	10	23 933	9	21 569
Drawsko Pomorskie	9	36 370	9	34 931
Gościno	9	19 677	9	18 988
Jastrowie	8	25 177	8	24 225
Kołobrzeg	10	51 555	10	49 994
Koszalin	8	95 264	10	95 494
Miastko	8	26 360	8	24 652
Mielno	10	26 094	10	25 028
Mirosławiec	9	24 875	9	23 335
Piła	10	68 433	11	69 582
Polanów	8	21 650	8	19 594
Poleczyn Zdrój	9	23 485	10	21 733
Sławno	10	30 892	10	29 893
Słupsk Wschód	7	50 009	8	47 545
Słupsk Zachód	7	57 563	7	54 211
Szczecinek	11	52 691	11	47 392
Świdwin	8	28 664	8	27 099
Trzcianka	11	38 286	11	36 847
Ustka	8	26 322	8	23 496
Wałcz	10	40 426	10	37 895
Złotów	12	43 109	-	0
Razem	228	917 644	220	832 372

Źródło: Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej 2004, s. 48-266, Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej 2012, Walczyk 2013

dekanaty Połczyn Zdrój (12) i Barwice (11). Najmniejsza zaś liczba kościołów maryjnych występuje na terenie dekanatu Słupsk Wschód, gdzie istnieje tylko jeden kościół pod tym wezwaniem, oraz dekanatu Czarne i Koszalin. Znaczną liczbę kościołów maryjnych w niektórych dekanatach w pewnym stopniu tłumaczyć można większym rozdrobnieniem sieci parafialnej i występowaniem kościołów filialnych.

Z badań, jakie prowadzono, wynika, że przeważająca część kościołów (83% ogólnej ich liczby) pod wezwaniem Matki Bożej znajduje się na terenach wiejskich, z czego 106 to kościoły filialne, natomiast 52 – parafialne (Walczyk 2013). Znaczna liczba kościołów filialnych związana jest z rozdrobnioną wiejską siecią osadniczą na Pomorzu Środkowym. Władze diecezji dążą do powstania większej liczby kościołów filialnych, gdyż ich tworzenie sprzyja lepszemu kontaktowi duchownych z wiernymi. Umożliwia to parafianom zamieszkującym tereny wiejskie, szczególnie ludziom starszym czynny udział w praktykach religijnych oraz korzystanie z usług duszpasterskich. Natomiast z 32 kościołów maryjnych w miastach 27 to parafialne, 2 pomocnicze, 1 rektoralny, 1 filialny, ponadto 1 kościół pw. Matki Boskiej Bramy Niebios znajduje się na Górze Polanowskiej. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że są to świątynie o ważnych dla diecezji funkcjach. W Koszalinie jest to kościół katedralny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, a w Kołobrzegu konkatedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

Najmniejszą grupę stanowią kościoły maryjne o innych funkcjach. Zaliczamy do nich kościół rektoralny Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Kołobrzegu, kościoły pomocnicze w Sianowie pw. Matki Bożej Fatimskiej i w Polanowie pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a także kościół pw. Matki Bożej Bramy Niebios na Górze Polanowskiej.

W związku z przekształceniem struktury organizacyjnej diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej, jakie zaszło w latach 1972-2012, nastąpiły pewne zmiany w liczbie parafii i dekanatów. Współczesna diecezja koszalińsko-kołobrzescka dzieli się na 24 dekanaty oraz 220 parafii. Średnio na jeden dekanat przypada od 9 do 10 parafii. Wyjątek stanowią dekanaty z siedzibą w Pile, Szczecinku i Trzciance, które liczą po 11 parafii. Pod względem zaś liczby wiernych zdecydowanie wyróżnia się dekanat: Koszalin, Piła i Słupsk Zachód. Najmniej licznymi dekanatami były: Polanów, Gościno i Czarne (tab. 2). Rozpiętość liczby wiernych jest znaczna i waha się od około 95,4 tys. (Koszalin) do około 12,0 tys. (Czarne).

Przekształcenia struktury organizacyjnej, jakie zachodziły w diecezji, dotyczyły zmian terytorialnych i personalnych. Z badań wynika, że w latach 1977-2012 wyraźnie zwiększyła się liczba księży (o ponad 31,2%). Oznacza to, że poprawiła się dostępność duchownych. O ile w 1977 r. na jednego księdza przypadało 2681 parafian, o tyle w 2012 r. już tylko 1741. Wynika to z jednej strony z wyraźnego zwiększenia się ogólnej liczby duchownych, z drugiej zaś ze zmniejszającej się liczby wiernych w poszczególnych dekanatach (tab. 2).

Zmiany, jakie zostały przeprowadzone w strukturze wewnętrznej diecezji po 1972 r., ugruntowały doniosłą rolę świątyń maryjnych jako kościołów dekanalnych. Świadczy o tym fakt, że w czternastu przypadkach kościoły maryjne pełnią funkcje dekanalne, a w 8 parafiach są siedzibami wicedziekanów (ryc. 2).

Charakterystyczną cechą kościołów maryjnych w diecezji koszalińsko-kołobrze-

skiej jest ich funkcja turystyczna. Kościoły prezentują interesujące bryły architektoniczne z czasów średniowiecza, okresu nowożytnego oraz z czasów późniejszych, do których należą tzw. style historyczne. Największe zainteresowanie turystów wzbudzają budowle gotyckie. Reprezentuje je m.in. konkatedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kołobrzegu, katedra pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Koszalinie, kościół Najświętszej Maryi Panny Królowej Różańca Świętego w Słupsku, kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Świdwinie czy też kościół pw. Wniebowstąpienia Najświętszej Maryi Panny w Sławnie. Dużą rzeszę turystów oraz pielgrzymów przyciąga również sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Skrzatuszu, sanktuarium Matki Bożej Trzykroć Przedziwnej na Górze Chełmskiej, Święta Góra Polanowska wraz z pustelnią i kaplicą pw. Matki Bożej Bramy Niebios, a także figura Matki Bożej Bramy Niebios w Domacynie.

Ważną rolę w realizacji praktyk religijnych odgrywają na terenie diecezji kaplice. Ogólnie wyróżnić można kaplice wolnostojące, jak również takie, które połączone są z innym budynkiem, często o odmiennym niż sakralne przeznaczeniu. Podobnie jak kościołom nadawane są im wezwania. Z dostępnych materiałów źródłowych wynika, iż na terenie diecezji występuje 21 kaplic maryjnych. Wśród nich istnieje 8 kaplic wolnostojących w Rakowie, Bartoszkowie, Grzybowie, Smardzewie, Łosinie, Przeborowie, Trzciance oraz na Górze Chełmskiej. Pozostałe zlokalizowane są w innych obiektach. Przykładowo kaplica pw. Matki Bożej Królowej Polski w Połczynie Zdroju, podobnie jak kaplica pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Szczecinku, znajduje się w szpitalu. Natomiast kaplica pw. Najświętszej Maryi Panny w Włociborzu oraz pw. Matki Bożej Królowej Polski w Pile mieszczą się w Domach Pomocy Społecznej, zaś kaplica w Giezkowie pw. Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej w budynku Ośrodka Terapeutycznego dla Młodzieży Uzależnionej. Kaplice maryjne znajdują się również w domach zakonnych, m.in. sióstr albertynek w Białogardzie, sióstr franciszkanek w Dźwirzynie, sióstr karmelitanek w Bornem Sulinowie, sióstr niepokalanek w Szczecinku.

Oprócz wymienionych wcześniej parafii pod wezwaniem Matki Bożej w diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej istnieją również parafie maryjne wyznania greckokatolickiego. Ich lokalizacja związana jest ze skupieniem wiernych tego obrządku. Grekokatolicy, tak jak już zostało wspomniane, pochodzą głównie z deportacji ludności ukraińskiej przeprowadzonej w 1947 r. w ramach akcji „Wisła” (Skalik 2001, s. 39-41). Kościoły maryjne wyznania greckokatolickiego znajdują się w Białym Borze (pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny), Kołobrzegu (pw. Opieki Matki Bożej), Koszalinie (pw. Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy) oraz Sławnie (pw. Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny).

Kościół maryjne – czas pochodzenia i reprezentowane style

Rozwój budownictwa sakralnego wiąże się zarówno z erygowaniem parafii, jak i chęcią utrzymania odpowiedniego stylu. Współistnienie budownictwa sakralnego z mieszkalnym na Pomorzu Środkowym sięga początków chrześcijaństwa na tych ziemiach. Historia pokazuje, że daty erygowania parafii często nie pokrywają się ze

stylami kościołów, jakie zachowały się na terenie diecezji. Przypomnieć wypada, że w różnych epokach stosowano odmienne style architektoniczne, czego przykładem są istniejące na terenie diecezji obiekty sakralne (Bastowska 2000).

Poszczególne epoki historyczne, w których erygowane były parafie, wykształciły własne style w sztuce i architekturze. Inaczej były projektowane i budowane obiekty sakralne w średniowieczu, a zupełnie inaczej są budowane współcześnie. Jednak w budownictwie sakralnym obowiązują pewne zasady, które stanowią podstawę dla architekta.

Budownictwo sakralne podobnie jak mieszkalne podlega regułom stylu architektonicznego panującego w danej epoce. Co prawda zagadnienie stylu architektonicznego nie ma szczególnego znaczenia dla samego sacrum na danym terenie, ale ma wartość historyczną. Sacrum odzwierciedlone w wyznaczaniu wiary łączy dawne obyczaje i wierzenia z nowością, ze współczesnością społeczeństwa (Jackowski 2000). Budowanie nowego budynku sakralnego poprzedzają wnikliwe analizy. Architektura bryły sacrum jest tak komponowana, aby była ściśle związana z elementami środowiska naturalnego, a także otoczenia architektonicznego w przypadku usytuowania budowli kościelnej w zabudowie zwartej (Ptaszycka-Jackowska 2000). Trudno wymagać, aby współczesny kościół budowano w czystym stylu gotyckim czy romańskim na osiedlu pełnym kilkupiętrowych bloków o bryłach prostopadłościanów.

Oprócz architektury zewnętrznej bardzo ważne elementy przestrzenne sacrum stanowią wnętrza kościołów. Samo wnętrze budynku to „świątynia”, a „świątynie” są fenomenami kulturowymi, w których następuje integracja tradycji i nowoczesności (Rabiej 2006, s. 18-27). Najważniejszym elementem wnętrza kościoła dla realizacji podstawowych zadań kultu religijnego jest ołtarz, tabernakulum. Znaczenie ma również ogólny wystrój kościoła, wszystkie obrazy, rzeźby, umeblowanie, okna, wykończenie ścian oraz oświetlenie. Ważną funkcję spełnia także akustyka.

Powstała w 1972 r. diecezja koszalińsko-kołobrzeska odziedziczyła spuściznę przeszłości minionych wieków chrześcijaństwa na tych terenach, z których każdy dokładał coś od siebie w dziedzinie nowych miejsc kultu, akcentując swoją epokę nową, panującą wówczas, formą stylu. Sztuka sakralna w omawianej diecezji świadczy zatem o istotnych związkach z przeszłością.

Podkreślić należy, że budowle sakralne diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej reprezentują wszystkie istniejące w architekturze style od czasów średniowiecza po naszą współczesność. Jest kościół maryjny, który przedstawia elementy stylu romańskiego, są kościoły w stylu gotyckim, renesansowym, barokowym, klasycystycznym, neo-romańskim, neogotyckim, neobarokowym. Charakterystyczne dla tutejszej diecezji budowle stanowią kościoły szachulcowe i ryglowe (tab. 3). Najpiękniejsze świątynie maryjne pochodzą z okresu średniowiecza. Nowo budowane kościoły wyrażały możliwości chryścianizacji społeczeństwa, były wynikiem wyraźnie rozwijającego się osadnictwa oraz chwałą społeczną dla fundatorów. Wśród nich większość, bo około 70%, zbudowano w miastach.

Do najstarszych kościołów Pomorza Środkowego wzniesionych w XIII w. należą już dzisiaj nieistniejące kościoły w Niemicy (1219 r.), Sławnie (św. Wojciecha z 1222 r.) i Budziestowie k. Kołobrzegu (św. Jana). Spośród świątyń maryjnych tylko jedna reprezentuje ten okres. Jest nią kościół pw. Matki Bożej Różańcowej w Sie-

Tabela 3
 Reprezentowane style kościołów maryjnych w diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej w 2012 r.

Table 3

Architectural styles of Marian churches in Koszalin-Kołobrzeg Diocese in 2012

Wyszczególnienie	Miejscowości
1	2
Style architektoniczne:	
romański	Sierakowo Sławieńskie
gotycki	Białogard, Chudaczewo, Czernin, Darłowo, Dobiesław, Duninowo, Grzmiąca, Iwięcino, Jarzyce, Karwino, Komorowo, Koszalin, Kościenica, Krupy, Kwasowo, Lipie, Łącko, Malechowo, Marszewo, Niemica, Łęczyno, Polanów, Połczyn Zdrój, Rusowo, Rzepczyno, Rzyszczewo, Sławno, Słupsk, Swołowo, Stary Kraków, Śmiechów, Świdwin, Tuczno, Tychowo, Zębowo, Złocieniec, Żyletkowo
renesansowy	Krag
barokowy	Głodowo, Ostrowice, Oparzno Miastko, Polne, Siemczyno, Sierakowo Słupskie, Skrzatusz, Strzeliny, Trzebielino
rokoko	Kalisz Pomorski
klasycystyczny	Bierzwica, Herburtowo, Nielep, Nowe Worowo, Parsecko, Rzesznikowo, Sypniewo, Świerczyna, Wierzchowo Szczecineckie
neoromański	Byszyno, Głowaczewo, Karścino, Liszkowo, Łomnica, Łubowo, Okonek, Ostrokołe, Pałowo, Radosław, Rusinowo, Stawno, Świeszyna, Warnięg
neogotycki	Bobolice, Bruskowo Wielkie, Czarne Małe, Czechy, Dębogórza, Glinki, Jaglice, Jastrowie, Jastrzębniki, Jeleniewo, Jeżyce, Jędrzejewo, Kluczkowo, Kłodzino, Kołobrzeg, Koczała, Kusowo, Kwakowo, Ługi Ujskie, Mirosławiec, Mokre, Niedalino, Objezierze, Piła, Popielowo, Porost, Radolin, Rusinowo, Sarbinowo, Szczecinek, Szczeglino, Szydłowo, Świerzyno, Więclaw, Toporzyk, Trzebiechowo, Wrześnica, Wicewo
neobarokowy	Rąbino, Wierzchowo

1	2
Kościoły: szachulcowe	Białogórzyno, Biernatowo, Buślary, Cieszyno, Czarne, Dębica, Drawień, Dzierżążno Wielkie, Giżyno, Górnica, Huta Szklana, Jeleń, Karsibór, Kragi, Laski Wałeckie, Martew, Mielenko Drawskie, Motarzyn, Netno, Ostrowąsy, Lubnia, Płocko, Raciniewo, Sława, Sławoborze, Smardzko, Świerżno, Tarnówka, Tychowo, Woliczno, Żółte, Żółtnica, Żydowo
ryglowe bezstyłowe współczesne	Gorawino, Lotyń, Trzcinnio Borucino, Dolaszewo, Górzna, Krępsko, Piaseczno, Żelichowo Biały Bór, Broczyno, Bukowo, Dąbki, Dretyń, Dzikowo, Dźwirzyno, Głodzino, Golin, Kartkowo, Kępice, Korzybie, Koszalin, Manowo, Mielęcín, Mysłowice, Ostrowiec, Piła (2), Poblócie Małe, Polanów, Sadkowo, Sianów, Słosinko, Stradun, Szczecinek, Świeszyno, Trzcianka, Unieście, Ustka, Warszkowo, Zegrze Pomorskie, Zielin

Źródło: Kubicki 2001, Bończa Bystrzycki 2012, *Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej* 2012, Walczyk 2013. Opracowanie własne

rakowie Sławińskim. Świątynia ta wzniesiona została w XV w. Zbudowano ją z kamienia polnego oraz cegły na rzucie prostokąta. Ma niewysokie okna, zakończone półkoliście, z ościeżami zwięzającymi się w głąb muru, charakteryzuje się romańską prostotą (Bończa-Bystrzycki 2012, s. 141).

Najokazalsze świątynie maryjne w omawianej diecezji prezentują styl gotycki. Gotyk na Pomorzu Środkowym rozpoczął się już w połowie XIII w. i trwał do połowy XVI w. (około 300 lat) (Popielas-Szultka 2000). Jest on przede wszystkim stylem sakralnym opartym na systemie myśli religijnej związanej ze scholastyką, jej zasadzie jedności i podporządkowania w traktowaniu świata jako tworu Bożego. To też jedną z głównych cech sztuki gotyckiej był uniwersalizm widoczny w obowiązującej wykładni podstawowych prawd wiary. Realizował ją język artystycznie operujący symbolem, alegorią, schematem i typem ikonograficznym. Architektura w zamierzeniu jej twórców miała w doskonały sposób odzwierciedlać boską naturę i wielbić Boga. Strzelista i ogromna bryła kościoła stała się symbolem pragnienia wzniesienia się do Nieba (Kubicki 2001, s. 154-155). Świątynia pojmowana jako zewnętrzny, materialny obraz kościoła duchownego stanowiła odbicie otaczającego świata i panujących w nim stosunków.

W okresie gotyku najczęściej budowano kościoły na planie trójnawowej bazyliki (środkowa nawa wyższa od pozostałych) pokryte dachami pulpitowymi lub dwuspadowymi. W pasie nadmorskim Pomorza Środkowego przykładami kościołów ba-

zylikowych są m.in. kościoły farne w Koszalinie, Białogardzie, Świdwinie, Darłowie i Słupsku. Zachował się również przykład zastosowania rozwiązań halowych (wszystkie nawy jednakowej wysokości), salowe oraz odmiany bazyliki i rozwiązania halowego (pseudobazyliki i pseudohale).

Pomorskie gotyckie obiekty sakralne są z zasady zbudowane na osi wschód–zachód, tzn. orientowane, czyli prezbiterium zwrócone jest ku wschodowi – w stronę, z której ma nadejść Jezus Chrystus podczas drugiego przyjścia.

Klasyczny przykład kościoła halowego na Pomorzu Środkowym stanowi konkatedra w Kołobrzegu (fot. 1). Była to pierwotnie ceglana budowla o trzech nawach równej wysokości; dwie skrajne nawy boczne zostały dobudowane w końcu XIV i XV w. Konkatedrę jako ówczesną kolegiatę i kościół parafialny wznoszono od około 1300 r. Wielkość kołobrzegskiego tumu wyraża się nie tylko w jego nazwie budowlanej, ale także w wyposażeniu. Ze względu na liczbę elementów zabytkowych, ich różnorodność i wysoką klasę świątynia ta zajmuje pierwsze miejsce pośród obiektów pomorskich. Jej krzyżowe sklepienie i częściowo ściany ozdobione były wspaniałymi freskami z XIV w. nawiązującymi do włoskiego sposobu malowania i przedstawiającymi sceny ze Starego i Nowego Testamentu. Do najwspanialszych elementów wnętrza kolegiaty należą siedmioramienny świecznik z 1327 r. i brązowa

Fot. 1. Konkatedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kołobrzegu (fot. M. Miedziński)

Photo 1. Co-Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kołobrzeg (photo by M. Miedziński)

chrzcielnica z 1355 r. Nie wolno zapomnieć także o dziełach plastyki kołobrzesckiej z okresu pełnego i późnego gotyku w postaci zespołów rzeźbiarskich ołtarzy i obrazów. Spośród 22 ołtarzy zachowały się trzy: św. Anna Samotrzecia i św. Mikołaj z Bari sprzed 1500 r., Pokłon Trzech Króli z około 1500 r. i tryptyk Ostatnia Wieczera z 1507 r. (Kubicki 2001). W kolegiacie znajdowało się wiele obrazów zabytkowych (najcenniejsze pochodziły z XV w.) – do dziś podziwiać można Taniec Śmierci, Mądrą Kobiętę (Cnotliwą Niewiastę) i Pokłon Trzech Króli, oraz żyrandoli (obecnie znajdują się tam tylko dwa – Korona Schlieffenów i Korona Holkenów). W kołobrzesckiej konkatedrze podziwiać można jeszcze epitafia i liczne płyty nagrobne.

Zafascynowani kolegiatą kołobrzescką przechodzimy do wyróżnienia dzieł architektury gotyckiej o charakterze kościoła halowego, ale o mniejszej randze artystycznej. Należy do nich m.in. późnogotycka, z cegły ułożonej w wątek polski, świątynia w Tucznie pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Zbudowano ją w 1522 r. na fundamentach pozostałych po poprzednim kościele. Wschodnie przeszła naw bocznych są na rzucie trapezu. Na zachodzie jest wieża na rzucie zbliżonym do kwadratu, z cylindryczną wieżyczką schodową przy narożu południowo-wschodnim. We wnętrzu tuczyńskiego kościoła znajdują się zabytkowe dzieła sztuki. Kilka wczesnobarokowych ołtarzy z obrazami, a przede wszystkim ołtarz główny z obrazem Koronacji Najświętszej Maryi Panny. Ołtarze i związana z nimi rzeźba figuralna wykazują analogie do bocznych ołtarzy z katedry pelplińskiej (Puciata 1973, s. 274-303).

Do grupy gotyckich kościołów halowych należy też świątynia pw. Zwiastowania NMP w Łącku z przełomu XV/XVI w. Jest to kościół murowany z cegły i kamienia polnego (trójnawowy, trzyprzęsłowy), oszkarpowany z wyjątkiem nawy południowej, z wyodrębnionym prezbiterium. Wewnątrz tego obiektu spotykamy interesujące wyposażenie, przede wszystkim ołtarz główny (z około 1600 r.) z trzema obrazami: w predelli Ostatnia Wieczera, w środku między prężnymi kolumnami Zwiastowanie NMP i w zwieńczeniu Ukrzyżowanie.

Wśród znaczących gotyckich świątyń maryjnych na Pomorzu Środkowym znajdują się kościoły bazylikowe farne w Koszalinie, Białogardzie, Darłowie, Sławnie, Słupsku i Świdwinie. Mają one wiele cech wspólnych. Wszystkie zostały wzniesione z cegły w wątku wendyjskim lub polskim. Na ich rzuty składają się krótkie trójnawowe, czteroprzęsłowe korpusy na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, dwuprzęsłowe prezbiteria o szerokości nawy głównej, zamknięte trójbocznie, oraz przylegające od zachodu, ustawione osiowo wieże. Poszczególne nawy o układzie przeszły typu *travée* przykrywano sklepieniami gwiaździstymi, które pojawiły się po raz pierwszy na Pomorzu Zachodnim około połowy XV w. właśnie w grupie bazylikowych kościołów farnych Białogardu, Sławna i Koszalina.

Obecna katedra biskupia pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Koszalinie (fot. 2) została wzniesiona w latach 1300-1333 staraniem rozrastającego się miasta oraz klasztoru cysterek (Kubicki 2001). Zaznaczyć należy, że spośród wymienionych sześciu bazylik gotyckich fara koszalińska ma najbardziej wystudiowane proporcje architektoniczne: większa strzelistość wnętrza sklepienia gwiaździstego, szlachetne proporcje bryły. Architektura średniowiecza zachowana jest do czasów współczesnych, mimo że świątynia ta była dziesięciokrotnie restaurowana.

Fot. 2. Katedra pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Koszalinie (fot. E. Rydz)

Photo 2. Cathedral of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in Koszalin (photo by E. Rydz)

Do koszalińskiej katedry nawiązuje fara w Białogardzie. Jest ona często oceniana jako „najlepsza” w grupie środkowopomorskich bazylik ze względu na „najszlachetniejsze” proporcje oraz jako najstarsza. Powstała na początku lub w pierwszej połowie XIV w. Jest to ceglana, orientowana bazylika trójnawowa z czteroprzęsłowym korpusem, z wysuniętym dwuprzęsłowym chórem trójbocznie zamkniętym. Ostrołukowy łuk tęczyowy oddziela nawę od prezbiterium. W kościele tym spotykamy rzadko występującą szerokość nawy głównej – razem z bocznymi nawami jest równa długości całej budowli. Wpływa to na odczucie specyficznej przestrzenności (Bastowska 2000).

Do gotyckiego kościoła bazylikowego zaliczamy także farę pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Darłowie, usytuowaną na północny zachód od rynku (na miejscu starego kościoła). Jest to kościół o dużych rozmiarach, trójnawowy, czteroprzęsłowy, orientowany, z dwuprzęsłowym wyodrębnionym prezbiterium, zakończonym wielobocznie trzema bokami ośmioboku. Służył on do celów pokutnych. Świątynia darłowska ma burzliwą historię związaną z licznymi pożarami. W jej wnętrzu wy-

Fot. 3. Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Sławnie (fot. I. Jażewicz)

Photo 3. Parish Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Sławno (photo by I. Jażewicz)

różnia się gotycka polichromia na przęsłach prezbiterium. Na szczególną uwagę zasługuje manierystyczny srebrny ołtarz z drzewa hebanowego z 27 reliefami (plakietkami) (Skibiński 1995, s. 111-125).

Do wyróżniających się gotyckich świątyń bazylikowych należy również kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Sławnie (fot. 3), którego budowę ukończono w 1364 r. Jest to kościół murowany z cegły, na kamiennej podmurówce, trójnawowy, na rzucie prostokąta, z wyodrębnionym prezbiterium zamkniętym trójbocznie, orientowany. Bogate niegdyś wyposażenie bezpowrotnie zginęło, np. zabytkowa chrzcielnica, gotycka polichromia sklepienia nawy środkowej czy renesansowy ołtarz z około 1600 r.

Od schematu środkowopomorskiej bazyliki, zdaniem L. Bończy-Bystrzyckiego (2012), najbardziej odbiega kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Różańca Świętego w Słupsku, który stanowi klucz do zrozumienia architektury bazylikowej w stylu gotyckim w prezentowanej diecezji (fot. 4). Obiekt ten powstał pod koniec XV w. Jest to kościół o szlachetnej fakturze murarskiej, z cegłą ułożoną w wątek wendyjski i polski, oraz o pięknym i szlachetnym fryzie z ornamentu palmowego biegnącym wzdłuż kościoła poniżej sklepienia gwiazdzystego nawy głównej

Fot. 4. Kościół parafialny pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Różańca Świętego w Słupsku (fot. I. Jażewicz)

Photo 4. Parish Church of the Blessed Virgin Mary Queen of the Holy Rosary in Słupsk (photo by I. Jażewicz)

i chóru nasuwającego myśl o angielskiej architekturze znanej z XIV w. na Pomorzu Gdańskim (*Architektura gotycka...* 1995, s. 110-185). Fara słupska to bazylika trójnawowa, orientowana, murowana z cegły, pięcioprzęsłowa, o wysokiej nawie głównej, podobnie jak w Darłowie, Koszalinie i Sławnie. W ciągów wieków była ona wielokrotnie remontowana i w konsekwencji większa część gotyckiego wyposażenia uległa zniszczeniu. Z około 1630 r. pochodzi późnorenesansowa ambona (zdobiona w polach między kolumnami). Dzieło to można uznać za najpiękniejszy obiekt tego rodzaju na Pomorzu.

Ostatnia ceglana gotycka bazylika środkowopomorska pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy (o wątku polskim) znajduje się w Świdwinie. Obiekt ten pochodzi z przełomu XIII/XIV w. Jest to kościół trójnawowy, założony na planie prostokąta, z obejściem wokół prezbiterium zamkniętym pięciobocznie. Architektura tej świątyni nawiązuje do kościołów w Pyrzycach, Szczecinie i Stargardzie, w których chór otoczono również ambitem. Najstarszym zabytkiem fary świdwińskiej jest gotycka granitowa chrzcielnica z XIV w.

Bogatymi i pięknymi maryjnymi kościołami gotyckimi są również świątynie wiejskie, tzw. chórowe czy salowe. Stanowią one około 30% ogólnej liczby kościo-

łów gotyckich w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Wśród nich wyróżniają się świątynie w Iwęcinnie, Dobiesławiu czy Duninowie. Pierwszy z tych kościołów, pw. Matki Bożej Królowej Polski, został wzniesiony w XIV w. Jest to świątynia orientowana, oszkarpowana, z ostrołukowymi oknami. W zachodniej części zbudowano wieżę czterokondygnacyjną z ostrołukowym portalem, ozdobioną na zewnątrz blendami. Na deskach sufitu stworzono malowidło, które przedstawia Sąd Ostateczny. We wnętrzu można wyróżnić ambonę pochodzącą z 1688 r., chrzcielnicę z XVII w., a także gotycki krzyż oraz ołtarz z okresu renesansu (Kubicki 2001).

Kościół w Dobiesławiu pw. Matki Boskiej Częstochowskiej zbudowano na rzucie prostokąta z prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Wieża na planie prostokąta zakończona została iglicą. We wnętrzu zachowały się piętnastowieczne: pocysterska granitowa kropielnica oraz płaskorzeźba (relief) św. Jerzego walczącego ze smokiem, stanowiąca fragment zdobnictwa stali.

Najbardziej interesujący z tej grupy kościołów znajduje się w Duninowie. Ma on unikatowe w skali całego Pomorza Środkowego zamknięte prezbiterium z przyporą na osi głównej. Kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej jest świątynią jednonawową zbudowaną na planie prostokąta, o sklepieniu krzyżowo-żebrowym, z dwukondygnacyjną wieżą na rzucie kwadratu na zachodzie.

Zaznaczyć należy, że wiejskie średniowieczne kościoły gotyckie występują w najrozmaitszych rozwiązaniach układu przestrzennego.

Styl renesansowy jest bardzo skromnie reprezentowany na terenie diecezji, w przeciwieństwie do wystroju wnętrz: ołtarzy, ambon, chrzcielnic, nawet ławek kościelnych. Jedynie kościół pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Kragu (dawna kaplica zamkowa) odpowiada wymogom tego stylu. Został on wzniesiony w XVI w. Szczyt wschodni przebudowano w XVII w. w stylu barokowym. Świątynia jest orientowana, murowana z cegły, otynkowana, o układzie salowym. Zabytkowy wystrój kościoła stanowią: wczesnobarokowy ołtarz główny z herbami i imionami fundatorów, renesansowa ambona, renesansowa loża patronacka, epitafia oraz sarkofagi (Kubicki 2001).

W okresie nowożytnym szesnastowieczny styl renesansowy w Kościele na Pomorzu Środkowym nie bardzo się przyjął, bowiem tutaj uważany był za bardzo świecki. Głównym kierunkiem w kulturze środkowo- i zachodniopomorskiej został barok. Jego trwanie datuje się na okres od XVI do XVIII w. Uznawany był za oficjalny styl Kościoła katolickiego. Barok obejmował wszystkie przejawy działalności literackiej i artystycznej, a także filozofię i architekturę (Bończa-Bystrzycki 2012). Cechy szczególne tego stylu widoczne są najlepiej na przykładzie architektury. Najwspanialszymi budowlami były wówczas kościoły i pałace. Aby wzmocnić efekt, łączono w jedną całość architekturę, rzeźbę i malarstwo, a także muzykę, strój i ceremoniał. Podkreślić należy, że rozwój stylu barokowego związany jest z czasem względnego spokoju i dobrobytu po zakończeniu wojny trzydziestoletniej (1618-1648), co miało również wpływ na budownictwo okazałych bogatych świątyń i pałaców.

W diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej jest 9 kościołów barokowych (tab. 3). Znamienitymi świątyniami maryjnymi wybudowanymi w tym stylu, o bogatym wystroju wnętrza, są Skrzatusz i Czarne.

Fot. 5. Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Skrzatuszu – Diecezjalne Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej (fot. M. Walczyk)
Photo 5. Parish Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Skrzatusz – Diocesan Shrine of Our Lady of Sorrows (photo by M. Walczyk)

Dla omawianej diecezji najważniejszym kościołem zbudowanym w stylu barokowym jest centrum pielgrzymkowe położone na ziemi wałeckiej, w miejscowości Skrzatusz (fot. 5). Wieś prawdopodobnie pochodzi sprzed 1400 r. Do XVII w. była zamieszkała wyłącznie przez ludność narodowości polskiej. Skrzatusz stał się miejscem pielgrzymkowym od 1575 r., kiedy to do miejscowego kościoła sprowadzono figurkę Matki Bożej słynącej łaskami. Jest to typ tzw. piety radosnej, na której Maryja w momencie największego cierpienia jakby z lekka uśmiechała się czy wyrażała radość z dokonanego właśnie aktu Odkupienia (Jażewicz 2007, s. 120-121). Tenże rozgłos przyczynił się do powstania 1 stycznia 1658 r. samodzielnej placówki duszpasterskiej. W latach 1687-1694 w miejsce pierwotnego drewnianego kościoła z połowy XV w. wybudowano nowy kościół wzorowany na jezuickich świątyniach. Z racji obecności w nim Cudownej Piety plany kościoła uwzględniają jego pielgrzymkowy charakter. Jest to świątynia murowana z cegły, zwrócona ku wschodowi, otynkowana, bezwieżowa, zakończona od wewnątrz kuliście, na zewnątrz wielobocznie. Zewnętrzne ściany zakończone zostały pilastrami, a szczyt zachodni ma dwie kondy-

gnacje kolumn i figur świętych. Dwa przeszła wschodnie kościoła są podwyższone w stosunku do pozostałych o stopień. Pod kościołem znajduje się krypta sklepiona kolebkowo. Wnętrze kościoła jest bogate i oryginalne, przystosowane do przyjmowania pątników, ze sklepieniem kobaltowo-krzyżowym o wymiarach 37,70 m (długość) x 11,80 m (szerokość) x 21 m (wysokość) (Jażewicz 2007, s. 125). Na uwagę zasługuje również chór o dekoracji płycinowej z rzeźbionymi główkami aniołów. Podczas prac restauracyjnych prowadzonych w latach 1919-1920 odsłonięte zostały ukryte pod tynkiem freski pochodzące z 1698 r.

Do bogato wyposażonego wnętrza skrzatuskiego kościoła zaliczyć należy pięć ołtarzy, ambonę, chrzcielnicę, cztery konfesjonały i ławy kolatorskie oraz organy. Zasadniczym akcentem ołtarza głównego w kształcie konfesji jest baldachim wsparty na czterech skręcanych kolumnach z kapitelami kompozytowymi. Ponad ozdobnym tabernakulum widnieje w glorii Pieta. Poza ołtarzem głównym znajdują się jeszcze cztery barokowe ołtarze boczne z XVIII w.: Podwyższenia Krzyża Św., Aniołów Stróżów, św. Rodziny i św. Józefa.

Niezaprzeczalny pozostaje jednak fakt, że kościół w Skrzatuszu swój wielki rozgłos jako miejsca pielgrzymkowego zawdzięcza 74-centymetrowej Piecie i przypisanym jej cudom.

Położenie geograficzne sprzyja temu, że sanktuarium jest odwiedzane przez pielgrzymów tranzytowych udających się do Częstochowy lub Lichenia, a także innych sanktuariów na południu Polski. W Skrzatuszu gromadzą się rokrocznie pątnicy diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej i szczecińsko-kamieńskiej udający się na pieszą pielgrzymkę na Jasną Górę.

Na uwagę zasługuje także kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Czarnem. Wprawdzie jest to budowa ryglowa, ale z barokowym hełmem. Wnętrze świątyni charakteryzuje się bogatym wyposażeniem barokowym. Przede wszystkim w głównym rokokowym ołtarzu antepedium zdobione jest kurdybanem o stylizowanym ornamentem. Także w południowym barokowym ołtarzu w antepedium z XVIII w. znajduje się kurdyban.

Równocześnie z późnym barokiem rozwija się nowy styl zwany rokoko. Jego początek wiąże się z Francją rządzoną przez regentów w imieniu małoletniego króla Ludwika XV. Architektura i sztuka tego okresu miała dawać przyjemność i zapewniać wygodę. Styl rokoko związany był mocniej z dekoracją wewnątrz niż z rozwiązaniami architektonicznymi. W kościołach wzniesionych w tej epoce poza swobodą dekoracji wprowadzono również charakterystyczne wyginanie całych powierzchni ściennych, co bardzo podkreśla żywość budowli. Pewne elementy rokoko wykazuje kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski w Kaliszu Pomorskim. Zaznaczyć jednak należy, że w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej jest znacznie mniej kościołów reprezentujących styl barokowy i rokoko niż w innych polskich diecezjach.

Jako reakcja na formalny przepych architektury baroku i rokoko w połowie XVIII w. rozwinął się w budownictwie obiektów sakralnych styl klasycystyczny wzorujący się na formach architektonicznych starożytnego Rzymu i Grecji. Cechami architektury klasycystycznej było kopiowanie elementów architektury starożytnej oraz – na niektórych budowlach – renesansowej. W przestrzeni sakralnej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej świątynie maryjne wzniesione w tym stylu występują

w 9 miejscowościach (tab. 3). Bryły budowli otrzymały kształt regularnych bloków. Neoklasycyzm w architekturze sakralnej nie stworzył własnych dzieł, które by reprezentowały w całości nowe cechy artystyczne epoki.

Przechodząc do omówienia charakteru architektoniczno-budowlanego katolickich obiektów sakralnych w późniejszych okresach, uzasadnione wydaje się wskazanie uwarunkowań natury politycznej i gospodarczo-finansowej, które miały wpływ na budowę nowych lub remont istniejących kościołów. Najtrudniejszy dla rozwoju pomorskiego budownictwa sakralnego był okres kulturkampfu (1873-1887). Minister wyznań religijnych cyrkularzem z 30 września 1874 r. zawiesił rozkaz gabinetowy z 7 kwietnia 1840 r. o tworzeniu nowych parafii katolickich. Władze państwowe przestały więc udzielać zezwoleń na budowę kolejnych kościołów (Bończa-Bystrzycki 2012). Po zakończeniu kulturkampfu najczęstszym powodem odmów była nietolerancja religijna. Katolików uważano za wrogów niemieckiej oraz protestantyzmu. Pewne złagodzenie zakazów nastąpiło na początku XX w. Głównym argumentem przemawiającym za udzieleniem zezwolenia na budowę nowych kościołów katolickich w prezentowanej diecezji był liczny napływ polskich robotników rolnych. Władzom miejscowym zależało bardzo na tym, by do prowincji pomorskiej przybywało ich jak najwięcej. Staraly się zatem zapewnić im dobre warunki, m.in. religijne. Władzom państwowym zależało jednak na tym, aby wydatki na Kościół katolicki były jak najniższe, dlatego na ogół zatwierdzały budowę kościołów o mniejszych rozmiarach.

W odniesieniu do stylów budowlanych świątyń katolickich z lat 1850-1936, w tym kościołów maryjnych, na terenie omawianej diecezji można wyróżnić następujące okresy:

- 1850-1896,
- 1900-1917,
- 1920-1936.

Pierwszy z nich obejmował m.in. czas kulturkampfu oraz kryzysu ekonomicznego. Z tego powodu powstało niewiele obiektów sakralnych. Drugi okres związany był z dużym napływem do prowincji pomorskiej robotników sezonowych, co spowodowało konieczność wybudowania większej liczby kościołów, szczególnie na terenach wiejskich. Natomiast w trzecim okresie, przypadającym na republikę weimarską oraz pierwsze lata hitleryzmu, powstały również dość licznie kościoły. Wynikało to z ogólnego wzrostu liczby katolików spowodowanego przemieszczeniami ludności po I wojnie światowej. Zaznaczyć należy, że rozwój budownictwa sakralnego na Pomorzu był ściśle związany z rozbudową katolickich ośrodków duszpasterskich (Bończa-Bystrzycki 2012).

W dziewiętnastowiecznej Europie, a zwłaszcza w Niemczech, dużą popularność w dziedzinie architektury sakralnej miały tzw. style historyczne. Pod wpływem romantyzmu pojawia się moda na gotyk przetworzony w formie neogotyku. Tego rodzaju styl historyczny stał się popularny w budownictwie sakralnym Kościoła katolickiego w pomorskiej diasporze i to nie tylko w drugiej połowie XIX w., spotykamy go bowiem także do lat 30. XX w. Świadczy o tym znaczna liczba neogotycznych kościołów na obszarze diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. W tym stylu wzniesionych zostało 37 świątyń (tab. 3). Z wyjątkiem 4 miast (Bobolic, Kołobrzegu, Piły

i Szczecinka) wszystkie pozostałe znajdują się na terenach wiejskich, pełniąc często funkcje kościołów filialnych (ryc. 2).

W stylu neoromańskim, który nawiązywał do architektury romańskiej, wzniesiono w XIX i XX w. na terenach omawianej diecezji 14 kościołów maryjnych. Budowano je głównie z cegły i kamienia. Rzuty kościołów neoromańskich były najczęściej wzorowane na układach kościołów gotyckich, bardziej odpowiadającym potrzebom liturgicznym, lub w przypadku świątyń protestanckich przyjmowały rzut centralny. Część z nich (5) aktualnie pełni funkcje kościołów parafialnych: Łubowo, Byszyno, Okonek, Rucinowo, Świeszyno, pozostałe zaś są jednostkami filialnymi (ryc. 2).

Znacznie skromniej prezentują się na terenie diecezji kościoły powstałe w tym samym czasie, a zaliczane do neobaroku. W tym nurcie architektury szczególną uwagę przywiązywano do zdobienia elewacji. Dwa kościoły, jakie reprezentują ten styl architektoniczny, zostały wybudowane w Rąbinie i Starym Wierchowiu. Pełnią one funkcje jednostek parafialnych.

W krajobrazie sakralnym Pomorza Środkowego grupą zabytków najsilniej determinujących odrębność regionu są kościoły wzniesione w konstrukcji szachulcowej, rzadziej ryglowej. Ta prosta technika zasadza się na wykonaniu drewnianego szkieletu konstrukcyjnego opartego na krzyżowaniu elementów pionowych z poziomymi i ułożeniu ukośnie (zastrzałami). Powstałe w wyniku połączeń ciesielskich pola wypełniano gliną wymieszaną z sieczką, trocinami lub wiórami, zarzuconą następnie na plecionkę z witek lub łądyg trzciny. W przypadku konstrukcji ryglowej pola międzyryglowe wypełniane były murem z cegły ceramicznej lub wypalanej. Ceglane pola elewacji, zwykle już w trakcie użytkowania budynku, tynkowano i bielono.

Kościoły szachulcowe i ryglowe są dokumentem wieków XVII i XVIII. Były one budowane na wsiach przez właścicieli wielkiej własności ziemskiej dla pracowników folwarków. Wyposażenie tych kościołów zazwyczaj jest barokowe, przede wszystkim ołtarz główny, ambona i chrzcielnica. Częstokroć świątynie te wznoszono w niewielkich wsiach, na uboczu głównych szlaków komunikacyjnych. Kościoły szachulcowe, których w prezentowanej diecezji jest 34 (17,8% ogólnej liczby kościołów maryjnych), były niekiedy uważane za trudne do konserwacji i użytkowania lub wręcz za kulturowo obce. Przez różnorodność zastosowania połączeń ciesielskich rytmu słupów i rygli oraz wprowadzenie skromnego detalu architektonicznego trzy kościoły ryglowe w Lotyniu, Trzcinnie i Gorawinie charakteryzują się wysokim poziomem artystycznym. Kolejne pokolenia odkrywają ich urok, walory użytkowe (takie jak korzystny mikroklimat) czy wartość historyczną, a wreszcie silną więź emocjonalną, pojmowaną jako swoistość (Bastowska 2000).

Na terenie omawianej diecezji znajduje się również 6 kościołów maryjnych określanych jako bezstylowe. Są wśród nich świątynie, które podległy gruntownej przebudowie (Piaseczno) bądź odbudowie po pożarze, np. w Borucinie, lub zostały poddane modernizacji.

Nowo wybudowane kościoły maryjne w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej z lat 1860-1936 stanowiły odbicie ówczesnych przemian społeczno-gospodarczych oraz polityczno-religijnych. W miarę możliwości wykorzystywano na ogół warunki sprzyjające budownictwu sakralnemu. Ze względu na duże rozproszenie katolików pomorskich przy ustalaniu lokalizacji obiektu sakralnego brano pod uwagę kryte-

rium komunikacyjne. Dlatego też na Pomorzu kościoły katolickie w XIX i XX w. budowano w pobliżu linii kolejowych i dworców, by katolicy z odległych miejscowości, a przede wszystkim polscy robotnicy sezonowi mogli swobodnie do nich dotrzeć. W tym okresie zbudowano świątynie maryjne m.in. w Borucinie, Koczale, Szczeglinie, Jędrzejowie oraz Dębogórze (*Schematyzm diecezji...* 2012).

W XX stuleciu architektura sakralna uległa ogromnej ewolucji – od pseudogotyku i innych pseudostylów do dzisiejszych śmiałych form architektonicznego monolitu, wskazującego niekiedy ledwo wyczuwalne reminiscencje historyczne. W takim ujęciu najtrudniejszym problemem do rozwiązania staje się nadanie bryle architektonicznej charakteru kościelnego i stworzenia wnętrza o odpowiednim nastroju. Na terenie omawianej diecezji są np. kościoły maryjne zbudowane w kształcie rotundy: w Korzybiu, Broczynie czy Kłodzinie. Jest wreszcie znaczna liczba świątyń maryjnych wybudowanych w stylu współczesnym. Są to kościoły wzniesione po 1972 r., takie jak w Głodzinie (1975 r.), Mielęcinie (1979 r.) oraz Pile pw. MB Wspomożenia Wiernych (1978-2000).

Dla wielu praktykujących katolików świątynia nie musi być dzisiaj świadectwem potęgi Kościoła. Nade wszystko ważne jest dla nich odczucie sacrum, które w architekturze najskuteczniej można wywołać poprzez środki proste i dawno sprawdzone. Ideał to kościół będący kameralnym Domem Bożym, miejscem skupienia i modlitwy. Współczesna sztuka sakralna zaskakuje nas niezwykle nowatorskimi rozwiązaniami architektonicznymi. Do obrazu różnorodnych świątyń maryjnych na terenie omawianej diecezji okres najnowszy dodaje również od siebie nowe kształty i barwy. Zjawisko to potwierdzają bezpośrednie badania autorów, jakie przeprowadzono w latach 2008-2012 w kościołach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej.

Z dostępnych materiałów i bezpośrednich badań wynika, że w latach 1972-2012 na terenie diecezji wybudowano 114 kościołów. Większość z nich została dedykowana Najświętszej Maryi Pannie (34), czczonej pod wezwaniami: MB Częstochowskiej (6), MB Królowej Polski (4), MB Różańcowej (4), MB Wspomożenia Wiernych (3), MB Fatimskiej (3), Niepokalanego Poczęcia NMP (2), MB Gwiazdy Morza (2), MB Palatyńskiej (2), MB z Góry Karmel (1), MB Uzdrowienia Chorych (1), MB Trzykróć Przedziwnej (1), MB Bolesnej (1), MB Bramy Niebios (1), Niepokalanego Serca NMP (1), Narodzenia NMP (1) i Nawiedzenia NMP (1). Wśród ogólnej liczby wybudowanych w czterdziestoleciu (1972-2012) świątyń kościoły maryjne stanowią około 30 procent ogólnej liczby (Bastowska 2000).

Szczególny rozkwit budownictwa sakralnego w diecezji nastąpił w latach 80. i 90. XX w. W latach 80. rozpoczęto budowę 42 kościołów, w tym 17 poświęconych Matce Boskiej. Tyle samo zaczęto budować w latach 90.

Uwagi końcowe

Patrząc na mapę religijną diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, a także całej Polski, trudno sobie wyobrazić polskie duszpasterstwo bez kościołów maryjnych, zarówno tych największych i powszechnie uznanych, jak również tych o najmniejszym zasięgu oddziaływania. Wszystkie one tworzą – jak określił to Jan Paweł II – swoistą

„geografię” wiary i pobożności maryjnej. Kościoły maryjne nie są niczym nowym w Kościele, ale nasilenie ich powstawania i rozwoju w naszych czasach zastanawia, czasami intryguje, prowokuje nawet, a przede wszystkim rodzi m.in. takie pytania: dlaczego powstają. Dlaczego prawie zapomniane, nagle odżywają? Trudno było nam odpowiedzieć na tak postawione pytania. Nie ulega jednak wątpliwości (na co wskazują przeprowadzone badania), że tylko w latach 1972-2012 na terenie prezentowanej diecezji wybudowano 34 kościoły dedykowane Najświętszej Maryi Pannie na ogólną liczbę 114 świątyń. Zaznaczyć przy tym należy, że większość została wzniesiona w małych miejscowościach.

Z przeprowadzonych badań wynika, że diecezja koszalińsko-kołobrzeska cechuje się jedną z najwyższych w skali kraju liczbą kościołów maryjnych, stanowią one bowiem 1/3 wszystkich wezwań. Wśród nich znajdują się świątynie pełniące najważniejsze funkcje w diecezji. Są nimi katedra w Koszalinie, konkatedra w Kołobrzegu, sanktuarium diecezjalne na Górze Chełmskiej, pustelnia znajdująca się na Świętej Górze w Polanowie oraz przyciągająca rzesze pielgrzymów figura Matki Bożej w Domacynie. Godnym podkreślenia zostaje również fakt, iż kościoły maryjne reprezentują wszystkie style architektoniczne – od romańskiego po neobarok. Charakterystyczne są też świątynie szachulcowe i ryglowe oraz zbudowane w kształcie rotundy. Wszystkie cieszą się popularnością wśród turystów.

W tym syntetycznym opracowaniu trudno było nam omówić wszystkie kościoły maryjne położone na terenie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Zwróciliśmy uwagę jedynie na wybrane dzieła architektoniczne (możliwie najważniejsze) zasługujące na podkreślenie.

Literatura

- Architektura gotycka w Polsce. T. II: Katalog zabytków*, 1995, red. A. Włodarek (T. Mroczko, M. Arszynski), Warszawa
- Bastowska K., 2000, *Architektura sakralna Pomorza Środkowego. W: 1000-letnie dziedzictwo chrześcijańskie Pomorza Środkowego. Katalog wystawy*, Koszalin, s. 26-44
- Bończa-Bystrzycki L., 2012, *Dzieje kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X-XX/XXI wiek)*, Koszalin
- Bończa-Bystrzycki L., 2001, *Utworzenie województwa środkowopomorskiego. W: Integracja i rozwój Pomorza Środkowego*, Koszalin, s. 39-52
- Bończa-Bystrzycki L., 1998, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne, 5-6, s. 69-87
- II Polski Synod Plenarny (1991-1999). Dokumenty*, 2001, Poznań
- Jackowski A., 2000, *Geografia religii. W: Religia. Encyklopedia PWN*, t. IV, Warszawa
- Jackowski A., 2003, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków
- Jackowski A., Soljan I., Bilaska-Wodecka E., 1999, *Religie świata. Szlaki pielgrzymkowe (Wielka Encyklopedia Geografii Świata)*, t. XV, Poznań, s. 104-105
- Jażewicz I., 2007, *Sanktuarium w Skrzatuszu jako miejsce kultu religijnego w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, *Peregrinus Cracoviensis*, 18, s. 120-129
- Jeż I., 1977, *Szkic historyczny przynależności diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne, 5-6

- Kodeks prawa kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, 1984, Poznań
- Kubicki D., 2001, *Gotyckie świątynie powiatów: koszalińskiego i kołobrzeskiego*, Pelplin, s. 154-255
- Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*, 1981, Wiadomości Diecezjalne Częstochowskie, 55
- Papież zmienia strukturę kościoła w Polsce. Dwie nowe diecezje*, 2004, Rzeczpospolita z dnia 25.05.2004
- Parfinowicz W., *Nowi bracia co do cerkwi chodzą*, 2013, Gość Niedzielny, 39
- Podgórzec Z., 1989, *Kult obrazów Maryi w Polsce*. W: *Kult maryjny w Kościele rzymskokatolickim w Polsce i rosyjskim Kościele prawosławnym*, red. W. Eisele i in., Warszawa-Moskwa, s. 25-29
- Popielas-Szultka B., 2000, *Zarys dziejów Pomorza Zachodniego w średniowieczu*. W: *Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów*, Gdańsk-Lubeka
- Ptaszycka-Jackowska D., 2000, *Religious Tourism and the Protection of the Nature Environment and Nature Conservation*, Peregrinus Cracoviensis, 10, s. 15-27
- Puciata M., 1973, *Wystrój wnętrza kościoła parafialnego w Tucznie w powiecie waleckim*, Koszalińskie Zeszyty Muzealne, 3
- Rabiej J., 2006, *Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich*, Kraków
- Rydz E., 2007, *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych w okresie transformacji systemowej na Pomorzu Środkowym*, Słupsk, s. 62-65
- Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, 1972, Koszalin
- Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, 1992, Koszalin
- Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, 2004, Koszalin
- Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, 2012, Koszalin
- Siudy T., 1993, *Oblicze polskiej pobożności maryjnej*. W: *Matka Jezusa pośród pielgrzymującego Kościoła*, Warszawa, s. 307-309
- Skalik A., 2001, *Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej – zmiany w strukturze i przestrzeni geograficznej*, Peregrinus Cracoviensis, 12
- Skibiński S., 1995, *Pomorze Zachodnie i Nowa Marchia*. W: *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arsyński, t. 1, Warszawa
- Urban L., 1996, *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków
- Walczyk M., 2013, *Kościół maryjny w przestrzeni sakralnej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, praca magisterska pisana pod kierunkiem prof. dra hab. E. Rydza, Słupsk (maszynopis)
- Witkowska A., 1999, *Titulus Ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa
- Wojewoda Z., 1994, *Zarys historii kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989*, Kraków
- Wojtczak A., 2009, *Matka i Królowa. Ku integralnemu pogłębieniu rozumienia tytułów maryjnych*, Poznań

Summary

The aim of this study was to present the Marian churches in the sacred space of Koszalin-Kołobrzeg Diocese. According to the research, the cult of St Mary is inseparably linked with the history and culture of Poland. Since the very beginning of Christianity, it constituted the essential determinant of Polish religiosity. Social and sociological conditions as well as historical reasons designate a specific role for the Catholic Church in the social life on the Recovered Territories.

A unique place in the space of Koszalin-Kołobrzeg Diocese is occupied by the Marian churches in which the statues of Virgin Mary are worshipped. In 2011 the diocese had 190 Marian churches which accounted for one third of the total number of churches. The most numerous group of churches was dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary (25 churches), Our Lady of Częstochowa (24), Our Lady of the Rosary (22), Our Lady Queen of Poland (16) and the Nativity of the Blessed Virgin Mary (16). The network formed of Marian churches is relatively dense, which provides good spatial availability of these objects and promotes the participation of the followers in religious practices. In the spatial system, Marian churches show a clear differentiation in the system of diocese as well as in individual deaneries. The largest number of Marian shrines are located in the deaneries of Świdwin (14 churches), Bobolice (13) and Mirosławiec (13). The smallest number of Marian churches is found in the systems of deaneries of Słupsk-East, Czarne and Koszalin. According to the conducted research, the situation may be a result of serious fragmentation of rural settlement net which requires foundation of numerous branch churches.

A characteristic feature of the Marian churches in Koszalin-Kołobrzeg Diocese is their tourist function. All of these churches present interesting architectonic construction while the greatest interest is aroused by the temples from the Gothic period. They are represented by, among others, the cathedral church dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kołobrzeg. In the religious landscape of the diocese, attractive for tourists are also half-timbered and transom churches (accounting for 17.8% of the total number of the Marian churches), which in turn significantly determine the distinctive features of the region. Tourist and pilgrimage centers are Marian shrines in Skrzatusz and Domacyno as well as on the Chełmska Mount and the Holy Polanowska Mount.

